

УДК 323.3

<https://doi.org/10.34142/24130060.2020.20.1.04>

СУЧАСНА КОНСПИРОЛОГІЯ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕВРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

І. Д. Денисенко

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Стаття акцентує увагу на спробі визначення евристичного потенціалу сучасних конспірологічних концепцій щодо соціально-політичних досліджень в нових умовах становлення світового порядку.

У контексті аналізу основних, змістовних і структурних характеристик, які фіксуються сучасними зарубіжними і вітчизняними дослідниками у концептуальних побудов цього напрямку, пропонується останні розглядати як один з варіантів теорії конфлікту (прихованого протистояння соціально-політичних суб'єктів).

Ключові слова: конспірологія, теорія змови, прихований конфлікт, теорія конфлікту, прихований конфлікт, структурна модель конфлікту, динамічна модель конфлікту.

СОВРЕМЕННАЯ КОНСПИРОЛОГИЯ: К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ЭВРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ОТНОСИТЕЛЬНО СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

И. Д. Денисенко

Статья акцентирует внимание на попытке определения эвристического потенциала современных конспирологических концепций относительно социально-политических исследований в новых условиях становления мирового порядка.

В контексте анализа основных, содержательных и структурных характеристик, которые фиксируются современными зарубежными и отечественными исследователями у концептуальных построений этого направления, предлагается последние рассматривать как один из вариантов теории конфликта (скрытого противостояния социально-политических субъектов).

Ключевые слова: конспирология, теория заговора, скрытый конфликт, теория конфликта, скрытый конфликт, структурная модель конфликта, динамическая модель конфликта.

MODERN CONSPIROLOGY: TO DETERMINING THE HEURISTIC POTENTIAL REGARDING SOCIAL AND POLITICAL RESEARCH

I. Denysenko

The article focuses on an attempt to determine the heuristic potential of modern conspiracy theories regarding social and political research in the new conditions of the formation of the world order.

In the context of the analysis of the main, substantive and structural characteristics that are fixed by modern foreign and domestic researchers in the conceptual constructions of this direction, it is proposed to consider the latter as one of the variants of the theory of conflict (latent confrontation between social and political subjects).

This statement is based on the existence in all the concepts of this direction: the central concept of «secret struggle» / «latent opposition of social and political subjects»; at least two models (systems of interconnected provisions), one of which describes such a phenomenon as «the formation of actors who are able to organize and carry out a certain conspiracy» (from the standpoint of the theory of conflict – «structural model of conflict»), and the second model – the mechanism for implementing the struggle for control over the governance of society in the context of organizing this process («conspiracy») (from the standpoint of the theory of conflict – «dynamic model of conflict»).

The recognition of various conspiracy theories (conspiracy theories) as a variant of the theory of conflict allows us a priori to consider them as a kind of cognitive toolkit that can adequately consider the latent conflict between specific organizations and groups, and from the standpoint of the results of this analysis, explore (describe and predict possible development) a certain set of interactions between elements of society and the structures they have formed both at the national level and in the global space.

The conclusions note that this procedure requires further study both at the level of classical modeling and in the plane of research practices.

Key words: *conspiracy theories, conspiracy theory, latent conflict, conflict theory, latent conflict, structural model of conflict, dynamic model of conflict.*

Постановка проблеми. Політичні події кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст., які мали місце та відбуваються в сучасному світі, вимагають від представників наукової спільноти певної ревізії методологічних підстав щодо їх дослідження з метою підвищення рівня їх адекватної інтерпретації. У результаті дослідниками стверджується, що «за останні десятиліття ХХ ст. політична наука пережила кілька методологічних революцій – поведінкову (біхевіоралістську), системну і раціонального вибору)» (Kozlova, 2014.). Перші десятиліття ХХ ст. призвели до переосмислення і певної реконструкції пізнавального потенціалу інституційного підходу (у варіанті формування «нового інституціоналізму» або «неоінституціоналізму»), фемінізму та постмодернізму. Однак, експлікація природи і змісту не тільки певних «старих» проблем розвитку соціально-політичної реальності, а й нових викликів сучасності потребують сьогодні уточнення теоретичної спроможності інших концептуальних побудов, які становлять традиційну методологічну базу політичної науки. І, перш за все, виходячи з аналізу останніх публікацій, акцент робиться на перегляді та усвідомленні

евристичних можливостей таких її теоретичних підходів, як – конфліктологічний, функціональний і конспірологічний.

Аналіз актуальних досліджень. У сучасному соціально-політичному дискурсі вже склалося певне ставлення до конспірологічних теорій («концепцій змови»). Публікації, присвячені аналізу різних варіантів конспірологічних теорій, які представлені в сучасній політологічній літературі, можна умовно поділити на дві групи.

Першу групу становлять результати досліджень, що акцентують увагу на теоретичній неспроможності цих концептуальних побудов виконувати функцію пізнавальної інструментарію сучасної системи гуманітарних знань, тобто, на моменті відсутності у них пояснювального потенціалу (Д. Пайпс «Змова: Манія переслідування в умах політиків»), Ф. Рудмін («Теорії змови як наївна деконструкція історії»), Р. Хофстедтер («Параноїдальний стиль в американській політиці: і інші нариси»), Дж. Ентін («Теорія змов і конспіративістський менталітет) та ін.) (Rudmin, 2009; Entin, 2000; Hofstadter, 1996). Другу – які обґрунтовують наявність у цих концепцій певних евристичних можливостей щодо адекватної інтерпретації сучасних соціально-політичних процесів Д. Грох («Спокуса конспірологічної теорії або чому погані речі відбуваються з гарними людьми?») (2002), С. Кларк («Конспірологічна теорія і теоретизування»), М. Фенстер («Теорія змови: секретність і влада в американській культурі») (2008) і ін.).

При цьому, слід підкреслити, що дослідників цих двох груп об'єднує впевненість, що в нових соціально-політичних контекстах розвитку сучасного світу інтерес до конспірологічних моделей буде зростати. Наприклад, відомий норвезький дослідник, прихильник антиконспірологічного підходу – Ф. Рудмін (2009) стверджує, що «безумовно, в найближчому майбутньому сферу теорій змови очікує зростання інтересу». При цьому в якості основних трьох чинників, що сприяють здійсненню цього процесу, ним називаються: «1) збільшення

кількості людей, що володіють необхідними навичками та ресурсами для досліджень змов і обміну результатами; 2) зростання кількості «самих змов внаслідок посилення концентрації влади в політиці і економіці та ослаблення демократії»; 3) зміни в поведінці представників традиційної журналістики і історичної науки, які «більшою мірою, ніж в минулому, стали служити інтересам влади і корпорацій, породжуючи в результаті більше нісенітниць» (Rudmin, 2009).

Виходячи з цього, **мета статті** – спроба обґрунтування евристичного потенціалу сучасної конспірології щодо соціально-політичних досліджень в нових умовах розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз публікацій, представлених авторами двох вищезазначених груп досліджень, дозволяє стверджувати наступне.

По-перше, активне звернення до конспірологічних теоретичних побудов спостерігається виключно в період криз, коли певні процеси чи явища соціально-політичної реальності не можуть знайти адекватної інтерпретації з позиції відомих раціональних методологічних засад (сукупності тверджень із загальноприйнятих та відомих підходів і теорій – від біхевіоризму до інституціоналізму). Конспірологічні теорії виникають, – підкреслює, наприклад, Ф. Рудмін (2009), – під час драматичних подій, коли в рамках офіційних пояснень намагаються принизити їх значення або знайти виправдання. Іншими словами, вони з'являються, коли люди починають помічати, що версії не узгоджуються з фактами».

По-друге, «конспірологія не є єдиною теорією, а являє конгломерат різних за своїм походженням і змістом концепцій» (Nemirovskij, 2005, s. 79). Найбільш часто виокремлюються такі конспірологічні концепції:

«Масонська змова», яка акцентує увагу і консерваторів і фундаменталістів релігійної орієнтації (католиків, протестантів, православних) на антихристиянській спрямованості в діяльності масонства як розгалуженої системи таємних товариств.

«Єврейська змова», представлена двома варіантами – теологічним (орієнтація на критику певних релігійних аспектів іудаїзму) і расистським (орієнтація на заперечення національної специфіки євреїв і їх місії в майбутньому світового порядку).

«Змова банкірів» або «економічний змова», за змістом аналог соціально-політичної концепції марксизму, який акцентував увагу на класовому підході.

«Змова неможливих» («змова пролетаріату» або «більшовицька змова»), що інтерпретує багато соціальних процесів і явищ, які відбувалися (або відбуваються), через механізм виникнення і розвитку різного роду революційних організацій.

«Мондіалістська змова» або «змова таємного світового уряду», що орієнтована на дослідження США як особливого геополітичного Центру «зі своєю специфічною культурною і футурологічною концепцією, суть якої – встановлення свого світового панування».

«Змова сект» або «неоспірітуалістична змова», яка пропонує розглядати всі провідні зміни в суспільстві як певний результат соціальної і політичної активності неомістичних груп і рухів (Nemirovskij, 2005, s. 80).

З початку XXI ст., виходячи з публікацій провідних дослідників з конспірологічної проблематики, з'явилися нові варіанти соціально-політичних суб'єктів (як на національному, так й наднаціональному рівнях), що здатні призвести до змов, які суттєво впливають на формування світового порядку (Clarke, 2002; Fenster, 2008).

По-третє, основу цих концепцій формують різні варіанти прихованої боротьби, змов і контрзмов між цілою низкою таємних соціальних суб'єктів – спільнот, орденів, масонських лож, спецслужб, міжнародних організацій, впливових груп і ін.

По-четверте, це протистояння постійно існує в суспільстві, оскільки: а) боротьба за владу є його постійним атрибутом; б) її основні суб'єкти (від

таємних спільнот до груп впливу) є стійкими елементами будь-якої соціально-класової структури.

По-п'яте, інші теоретичні конструкції для більш адекватної експлікації різних елементів соціально-політичної реальності активно використовують провідні конспірологічні концепти – зокрема, «маніпулювання», «лобіювання», «приховані інтереси», «приховані функції», «прихована опозиція», «світова еліта», «тіньове керівництво», «прихована війна», «таємна дипломатія», «міжнародний тероризм» і т. ін..

По-шосте, конспірологія виконує в суспільній свідомості функції соціальної рефлексії та політичної критики.

Виходячи з вищевикладених тверджень, можна припустити, що конспірологічні конструкції логічно розглядати як певний варіант саме теорії конфлікту.

Аргументами на користь висловленого припущення можуть бути такі твердження.

У сучасному соціально-політичному дискурсі теорію конфлікту пропонується розглядати як можливий варіант побудови певної теоретичної системи із центральним поняттям «конфлікт» (або іншим терміном, який інтерпретує один з його видів), здатної не тільки всебічно охарактеризувати цей елемент соціальної реальності, але й з позиції результатів цього аналізу – дослідити (описати і спрогнозувати можливий розвиток) певну сукупність взаємодій елементів соціуму та сформованих ними структур (Denysenko, 2013, s. 34-35).

При цьому, в якості критеріїв, що дозволяють визначати ті чи інші теоретичні міркування про елементи соціальної реальності як теорії з відповідним предметом, пропонується розглядати наявність в них таких моментів:

центального концепту, що «адекватно інтерпретує певний елемент соціальної реальності»;

системи «взаємозалежних положень (моделей), що впливають із розвитку певної теоретичної конструкції»;

показників / критеріїв, що «описують простір / сегменти соціальної реальності, у межах яких ці положення виявляються значимими»;

тверджень, які «дозволяють формувати гіпотези щодо можливих взаємодій і змін у соціальній реальності» (Denisenko, 2013, s. 34).

З урахуванням цих моментів, сукупність концепцій змов / конспірологію можна розглядати як варіант теорії конфлікту, в якій:

1. Центральним елементом категоріально-понятійного апарату є концепт «таємна боротьба» / «приховане протистояння суб'єктів». Саме це поняття, адекватно інтерпретує діалектичну боротьбу за владу між певними таємними організаціями та іншими структурними елементами суспільства (як у темпоральному, так і в змістовному контекстах).

2. Існує як мінімум дві моделі (системи взаємопов'язаних положень), одна з яких експлікує такий феномен як «формування суб'єктів, здатних здійснити так звану «змову» (у конфліктологічному контексті «структурна модель конфлікту»), а друга – механізм реалізації боротьби за контроль над управлінням суспільством в контексті організації цього процесу («змови») (у конфліктологічному контексті «динамічна модель конфлікту»).

3. Перша модель характеризується: «1) наявністю вузької, таємної централізованої організації; 2) здатністю цієї організації впливати на політичні та інші суспільні, матеріальні і духовні процеси; 3) наявністю цілей різного рівня, розрахованих на різну темпоральність, в тому числі і довготривалу перспективу» (Kunshikov, 2008); 4) виникненням сукупності зовнішніх чинників, що дозволяє цій організації реалізувати на практиці зазначені цілі.

4. Другу модель складають положення про утворення учасниками змови у контексті розвитку цього прихованого протистояння суб'єктів так званої «анти-реальності» і знищення ««природного «нормального» стану речей, які є «перешкодою» для побудови цього нового варіанту реальності

(або, принаймні, для поневолення і підпорядкування «нормальної» реальності)» (Nemirovskij, 2005, s. 79).

Слід зауважити, що виходячи із змісту публікацій, присвячених аналізу конспірологічних теорій, форми цих інтерпретаційних моделей можуть бути різні (від варіантів альтернативної історії (Е. Робертс) до міфічних утворень (Л. Здибель)).

Визнання конспірологічних побудов варіантом теорії конфлікту дозволяє апріорі розглядати їх як певний пізнавальний інструментарій, здатний адекватно розглянути прихований конфлікт між конкретними організаціями і групами, і з позиції результатів цього аналізу дослідити (описати і спрогнозувати можливий розвиток) певну сукупність взаємодій елементів соціуму та сформованих ними структур як на національному рівні, так й у глобальному просторі.

При цьому, слід також відзначити, що згідно до висновків відомого німецького методолога К. фон Байме, «для політичної теорії передусім мають значення конфлікти між групами та організаціями» (Вайме, 2008, s. 307). «Політична наука, – стверджує далі політолог, – має безліч понять, які вказують на конфлікти: поняття частково для позначення агрегатів, таких як нації, партії, опозиція, поділ влад, частково для позначення колективних дій, таких як модернізація, революція або війна. А лише три поняття – класів, груп та еліт, як правило, є вихідним пунктом для теорій про загальну політичну систему...» (Вайме, 2008, s. 307). Показово, що виходячи з аналізу категоріально-понятійного апарату конспірології, саме ці три вищезазначені К. фон Байме поняття є ведучими конструктами сучасних конспірологічних побудов.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Загальновідомо, що теоретичні конструкції соціального пізнання відрізняються від класичних (математичних) наукових теорій. Відмінності, дійсно, обумовлені складністю соціально-політичних явищ і процесів, що виступають предметом такого пізнання. Складність цих явищ, залежність їх природи і динаміки від великої

кількості різних чинників і змінних в процесі дослідження вимагає певної схематизації і ідеалізації. І, природно, останні два моменти завжди можуть розглядатися як певні засади для критики і вимог в підвищенні рівня теоретичної спроможності будь-якого варіанту концептуальних побудов в політичному просторі (заснованих як на класичних для політології підходів – від інституціонального до біхевіоралістського, так і нових – від синергетичного до міждисциплінарного). Не є виключенням і конспірологічний підхід. Але, очевидно, що спроба розглянути, пов'язані з ним концептуальні побудови як варіант теорії конфлікту (з провідним концептом «прихований конфлікт») підвищує його евристичний потенціал відносно досліджень елементів соціально-політичної реальності – передусім, через конструювання та використання «структурної» і «динамічної» моделей прихованої боротьби за владу. Зрозуміло, що ця процедура потребує подальшого вивчення як на рівні класичного моделювання, так й у площині дослідницьких практик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байме, К. 2008. *Політичні теорії сучасності*. Переклад з німецької М. Култаєвої та М. Бойченка. Київ: Стилос.
2. Денисенко, І. Д., 2013. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації. *Український соціум*, 3(46), с. 32–43.
3. Козлова, С. А., 2014. *Смена методологических парадигм в политологии*. [online] Доступно: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/96385> [Дата обращения 25 Октябрь 2019].
4. Кадурина, Н. В., 2013. Конспирологические подходы к репрезентации политических процессов. *Russian Journal of Education and Psychology. Политологические науки*, [online] 6(26). Доступно: www.sisp.nkras.ru [Дата обращения 24 Октябрь 2019].
5. Куньшиков, С. В., 2008. *Нужна ли реабилитация конспирологии*. [online] Доступно: <https://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia3/article/view/431> [Дата обращения 24 Октябрь 2019].

REFERENCES

1. Baime, K. 2008. *Politychni teorii suchasnosti*. Pereklad z nimetskoj M. Kultaievoi ta M. Boichenka. Kyiv: Stylos.
2. Denysenko, I. D., 2013. Suchasna teoriia konfliktu: problemy eksplikatsii, demarkatsii, klasyfikatsii. *Ukrainskyi sotsium*, 3(46), s. 32–43.
3. Kozlova, S. A., 2014. *Smena metodologicheskikh paradigm v politologii*. [online] Dostupno: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/96385> [Data obrasheniya 25 Oktyabr 2019].
4. Kadurina, N. V., 2013. Konspirologicheskie podhody k reprezentacii politicheskikh processov. *Russian Journal of Education and Psychology. Politologicheskie nauki*, [online] 6(26). Dostupno: www.sisp.nkras.ru [Data obrasheniya 24 Oktyabr 2019].
5. Kunshikov, S. V., 2008. *Nuzhna li reabilitaciya konspirologii*. [online] Dostupno: <https://journals.urfu.ru/index.php/Izvestia3/article/view/431> [Data obrasheniya 24 Oktyabr 2019].
6. Nemirovskij, V. G. 2005. *Istoriya*

- 2019].
6. Немировский, В. Г. 2005. *История социологии: учебное пособие для студ. вузов при изучении цикла социогуманитар. дисциплин.*– Москва: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС.
  7. Рудмин, Ф., 2009. *Теории заговора как наивная деконструкция истории.* [online] Доступно: <http://www.left.ru/2009/9/rudmin191.phtml> [Дата обращения 01 Ноябрь 2019].
  8. Энтин, Дж., 2000. *Теории заговоров и конспиративистский менталитет. Новая и новейшая история,* [online] 1. Доступно: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/CONSP.HTM> [Дата обращения 01 Ноябрь 2019].
  9. Clarke, S., 2002. Conspiracy Theory and Theorizing. *Philosophy of the Social Sciences*, 32, p. 131–150.
  10. Fenster, M. 2008. *Conspiracy Theories: Secrecy and Power in American Culture.* Minneapolis: Univ. of Minnesota press.
  11. Hofstadter, R. 1996. *The Paranoid Style in American Politics: And Other Essays.* Cambridge: Harvard Univ. press.
  7. Rudmin, F., 2009. *Teorii zagovora kak naivnaya dekonstrukciya istorii.* [online] Dostupno: <http://www.left.ru/2009/9/rudmin191.phtml> [Data obrasheniya 01 Noyabr 2019].
  8. Entin, Dzh., 2000. *Teorii zagovorov i konspirativistskij mentalitet. Novaya i novejschaya istoriya,* [online] 1. Dostupno: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/CONSP.HTM> [Data obrasheniya 01 Noyabr 2019].
  9. Clarke, S., 2002. Conspiracy Theory and Theorizing. *Philosophy of the Social Sciences*, 32, p. 131–150.
  10. Fenster, M. 2008. *Conspiracy Theories: Secrecy and Power in American Culture.* Minneapolis: Univ. of Minnesota press.
  11. Hofstadter, R. 1996. *The Paranoid Style in American Politics: And Other Essays.* Cambridge: Harvard Univ. press.

Інформація про автора

Денисенко Ірина Дмитрівна – доктор філософських наук, професор, декан факультету психології і соціології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; e-mail: irdden@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1956-571X>

Стаття надійшла до редакції: 29.11.2019 р. Прийнята до друку: 17.12.2019 р.